

İLETİŞİM PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN İSLÂM'IN BAZI AHLAKÎ DAVRANIŞ VE DEĞERLERİNİN ANALİZİ

An Analysis of Islamic Ethical Values in Terms of Communication Psychology

Habil ŞENTÜRK*

Özet

İslam, bir hayat dinidir. Müslüman'ın sosyal hayatında geçerli olan normlar da, İslam'ın ahlak değerlerine dayanır. Dolayısıyla bu değerler, onun kişiler arası ilişki ve iletişim sürecini belirlemektedir. Fakat bu ilke ve kurallardan beklenen sonucun alınabilmesi için, onların anlam ve fonksiyonlarının bilinmesi, içselleştirilerek benimsenmesi ve bu bilinçle uygulanması gerekmektedir. Çünkü ancak bilinçli olarak yapılan davranışların bir anlam ve işlevi olabilir.

Anahtar Kelimeler

İletişim, ahlakî değerler, sosyal ilişkiler, ahlak kuralları

GİRİŞ

İletişim, sosyal hayatın vazgeçilmez bir unsuru, insanlar arası ilişkilerin temelidir. Bu yüzden sağlıklı iletişim, sosyalleşme sürecinin bir gereğidir.¹ İnsanlar, Robinson Crusoe gibi dünyada yalnız başlarına yaşayamazlar; her yönüyle birbirlerine muhtaçlardır. Çünkü onlar ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel hayatın bütün cephelerinde maddî ve manevî her türlü ihtiyaçlarını karşılamak için birbirleriyle yardımlaşmak, dayanışmak ve işbirliği yapmak durumundadırlar. Bunları yapabilmek için de onların, her şeyden önce birbirleriyle anlaşma ve uzlaşmaya ihtiyaçları vardır. İnsanlar arasındaki iletişimin temel amacının da bu olduğu söylenebilir. Bu yazıda biz de, İslam'ın birtakım ahlakî değer ve normlarının, iletişim psikolojisi açısından ne gibi fonksiyonlar icra ettiğini incelemek istiyoruz.

İletişim kısaca, bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci² veya fikir, bilgi, duygu, haber, tutum, davranış ve becerilerin paylaşılması süreci olarak ta-

Abstract

Islam is the religion of life. Islam does not separate the norms of social life from ethics. Ethical values of Islam determine interpersonal relations and processes. Muslim individual must know what social ethics of Islam means for individual and social life. In order to get positive results from Islamic values and ethics Muslims must internalize them. Islamic ethics and values are meaningful if they have been practised consciously.

KeyWords

Communication, Ethics Values, Social Relations, Ethical Principles.

nımlanabilir.³ Temel unsurları kaynak, mesaj ve alıcı olan iletişimin doğrudan değil de dolaylı yapıldığı durumlarda, mesajın alıcıya ulaşmasını sağlayan bir de kanal gereklidir. İnsanlar arasında sağlıklı bir iletişimin gerçekleşebilmesi için bu unsurlarda bulunması gerekli bazı özellikler ve nitelikler vardır.⁴

İnsan, sosyal bir varlık olması⁵ hasebiyle diğer insanlarla ilişki kurmak, birtakım duygu ve düşüncelerini paylaşmak, hayatın gerek ve gerçekleri istikametinde yardımlaşmak, dayanışmak, derleşmek, kısacası onlarla iyi bir iletişim içerisinde olmak durumundadır. Kişi ancak böyle bir sosyal ortamda kendini güvende ve huzurlu hissedebilir, özgüveni gelişebilir.⁶ Bütün bu

* Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi

¹ Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, Remzi Kit., İstanbul 1992, s.12-18; Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yay., İstanbul 2005, s.22

² Üstün Dökmen, *İletişim Çalışmaları ve Empati*, Sistem Yay., İstanbul 1998, s.19; Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2000, s.394

³ Kamuran Çilenti, *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*, Gül Yay., Ankara 1988, s.43

⁴ Çilenti, age, s.44-47; Dökmen, age, s.23-37

⁵ İnsan kelimesi yaklaşmak, alışmak, kaynaşmak manasına gelen 'üns' kökünden türemiştir. İnsanın diğer insanlara yaklaşması, onlarla beraber yaşamaktan hoşlanması, onun medenî ve sosyal bir tabiata sahip olmasındandır. Bkz. A. Sıdika Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alâî*, İz Yay, İstanbul 2005, s.433-434

⁶ M. Osman Necatî, *el-Hadisü'n-Nebevi ve İlmü'n-Nefs*, Dâru's-Şürük, Kahire 1993, s.286-291; Öznur Özdoğan, *İsimsiz Hayatlar: Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş*, Lotus Yay., Ankara 2005, s.186-187

sosyal ilişkiler "beşerî münasebetler"⁷ kavramıyla ifade edilebilir. Bu ilişkiler ağında geçerli olan kuralları ise, kişinin sosyal hayattaki yetki, rol, hak, görev ve sorumlulukları açısından uyması gereken normlar⁸ olarak belirtmek mümkündür. Bu kuralların içselleştirilmesi sonucunda ise, kişide inanç ve değerlere⁹ dayalı bir ahlak anlayışı oluşmaktadır.

Ahlaki, kısaca bir değerler sistemi¹⁰ olarak tanımlarsak, bunların kendisine dayandığı, bir inanç temeli karşımıza çıkar. İnsan, şu veya bu davranışı yaparken, bunun iyi mi kötü mü, doğru mu yanlış mı, sevap mı günah mı, olduğuna nasıl karar verecektir? Bu değer yargılarında bulunurken, onun dayandığı birtakım inançlar, kanaat ve anlayışlar söz konusudur. Yani ahlaki davranışlar görünür hale gelmeden önce, kişinin sübjektif dünyasında bir ahlak anlayışı, onu şöyle veya böyle davranmaya yönelten motivasyonun geri planında bir değerlendirme merkezi veya iç kontrol mekanizması¹¹ bulunmak durumundadır. Buna göre bir davranışın değeri kişinin bilişsel dünyasında belirginleşmeden, onun ahlaki bir davranış olarak ortaya çıkması söz konusu olmaz. Mesela, kişinin değerler dünyasında dürüstlük, çalışkanlık, onur, vakar, vefakarlık ve yardım severliğin bir erdem; sahtekarlık, tembellik, bencillik, çıkarıcılık, vefasızlık ve saygısızlığın da ahlaken yanlış olduğuna dair bir bilgi, inanç ve kanaat olmadan, oluşmadan, ondan bu yönde davranışlar beklemek de mümkün değildir. Öyleyse görünür dünyadaki objelerin değeri, bizim değer algımıza, ona attığımız değere bağlıdır.

İslam, bir din olarak müntesiplerinin hayatını, kendi ilke ve değerleri istikametinde şekillendirmek, onlara hayatın gayesi ve anlamı konusunda rehberlik etmek için gelmiştir. Bu dinin hayata geçirilmesi ise, hem bireysel, hem de sosyal temelleri olan bir ilişkiler ağını

gerekli kılmaktadır. İslam'ın, müminlerden istediği davranış tarzlarını incelemek için baş vurulacak ilk kaynak tabii olarak Kur'an ve Sünnet'tir. Öyleyse konunun incelenip aydınlatılması açısından ilgili ayet ve hadislerin gözden geçirilmesi, İslam'ın somut bir modeli olan Hz. Peygamber'in hayatına, toplum içindeki tutum ve davranışlarına bakılması gereği vardır. Bu çerçevede İslam'ın günlük hayatta sıkça karşılaşılan, yaşanan bazı ahlaki davranış ve bu davranışların temelini oluşturan ahlaki değer ve normlarının fonksiyonları üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Bu açıdan Hz. Peygamber'in hayatına baktığımızda, insanlarla olan ilişkilerinde gayet tabii bir tavır sergilediğini görmekteyiz. O, toplum içinde kendisinin fazla övülmesini, kendisine karşı aşırı saygı gösterilmesini istemediği gibi böyle bir tavır hoş görmemiş, hatta bu konuda ashabını uyardığı zamanlar olmuştur.¹² Bir topluluğa uğradığında boş bulunduğu yere oturmuş, kendisine bir protokol uygulanmasını, baş köşede yer verilmesini beklememiştir. O, daima insanlara değer vermiş, hiçbir zaman onların onurlarını kırarak, incitecek tutum ve davranışlar sergilememiştir. Konuşurken daima yüzü muhataplarına dönük olmuş, gerekli ilgiyi göstererek onların derinlerini ve isteklerini dinlemiş ve bu konuda yardımcı olmaya çalışmıştır. Kendisi bir peygamber, İslam toplumunun lideri, bir komutan ve devlet başkanı olduğu halde, kibirli ve gururlu bir tutum içine girmemiş, hatta gurur ve kibrin dinî ve ahlaki bakımdan sakıncaları konusunda¹³ Müslümanları zaman zaman uyarmıştır. Hiçbir zaman kendisini toplumun üstünde, ondan ayrı ve imtiyazlı bir konumda görmemiş, çeşitli ortamlarda insanlarla beraber ve onlardan biri olarak bulunmuştur. Allah'ın bir peygamberi olduğu halde Allah'ın kulu olmakla da iftihar etmiş ve bu konuda Müslümanlara en güzel modeli teşkil etmiştir.¹⁴

Hz. Peygamber, her şeyden önce insanlara dinlerini öğretmekle görevli bir elçi olması sebebiyle, onlarla sürekli etkileşim ve iletişim içerisinde bulunmak durumundaydı. Bu ilişkileri de tabii ve sağlıklı bir mecrada götürmek, O'nun hem insanlığının, hem peygamber-

⁷ Murat Şefkatli-Abdullah Çelik, *Beşerî Münasebetler*, Tutubay Yay., Ankara ts., s.11-31

⁸ Geniş bilgi için bkz. Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış*, Remzi Kit. İstanbul 1991, s.546-549; Muzaffer Şerif-Carolyn W. Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, Çev. M. Atakay-A.Yavuz, Sosyal Yay., İstanbul 1996, I, 237-276

⁹ Değer, düşünce ve inanç dünyamızın belli bir kısmıyla ilgili idrak, duygu ve bilgilerin bir ترکیbi demektir. Ahlakî davranışlar açısından değer ise, bireyin çeşitli insanları, onlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu bir kriterdir. Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi*, Amsterdam 1993, s.18-19. Değerler konusunda ayrıca bkz. "Küreselleşme Karşısında Değerlerimiz Sempozyumu Bildirileri", Felsefe Dünyası Dergisi, Türk Felsefe Demeği Yay., S. 41, Ankara 2005

¹⁰ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yay., İstanbul 1995, s.19-20,46-47; Münire Erden-Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi*, Arkadaş Yay., Ankara 1995, s.102; Myra Windmiller, "Ahlak Gelişimi ve Ahlakî Davranış", Çev. D. Öngen, James F. Adams, *Ergenliği Anlamak* içinde, İmge Kit., Ankara 1995, s.226, 246-250

¹¹ Buna Freud'süperego (üstben) derken İslam literatüründe ise vicdan denilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Habıl Şentürk, *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri*, Isparta 2005, s.92-94

¹² Ebu Davud, Edeb,10

¹³ Kibir ve gururun sebepleri ve doğurduğu sonuçları konusunda psikolojik analiz ve ahlaki değerlendirmeler için bkz. Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, Eser Mat., Samsun 1991, s.154-157; Rasim Adasal, *Kişilik ve Karakter Portreleri*, Minnetoğlu Yay., İstanbul 1980, s.21-25; Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, Çev. Ş. Başar, Dergah Yay., İstanbul 1977, s. 65-69;149-189, 215-216; Oktay, age, s.238-242

¹⁴ Recep Kılıç, "2000'li Yıllara Girerken Hz. Peygamber'i Anlamak Üzerine", *Dini Anlamak Üzerine* içinde, Ötüken Neş., İstanbul 2004, s.35-37

liğinin bir gereği idi.¹⁵ Şimdi bu konuyu bazı başlıklar altında incelemeye devam edeceğiz.

1- GÜLER YÜZ VE TATLI DİL

İslâm dini, Müslümanları kardeş kabul etmiş, bu ilkeyi insanlar arası ilişkilere de yansıtmıştır. Nitekim şu iki ayete baktığımızda bunu açıkça görmekteyiz: "Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz."¹⁶ "Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bakın bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul eden ve çok esirgeyendir."¹⁷ Burada birinci ayette Allah, müminlere kardeşliğin gereğini yapmalarını, aralarında bir problem çıktığında, bazılarının devreye girerek onların arasını bulmasını, düzeltmesini istemektedir. Diğer ayette ise inanan insanlar hakkında kötü düşünmemek gerektiği, onların kusurlarını araştırmanın, gıybetini yapmanın kardeşlik anlayışına uygun düşmediği belirtilmektedir. Böylece insanlar iyi ilişkiler kurmaya, birbirlerine karşı olumlu bir yaklaşım içinde olmaya hazırlanırken, sağlıklı bir iletişim ortamına zarar verecek yanlış tutum ve davranışlardan uzak durmaya çağrılmaktadır.

Hız. Peygamber'in bu konudaki yaklaşımına baktığımızda da şunları görüyoruz: O, insanlara karşı güler yüzlü ve tatlı dilli bir tavır içinde bulunur, ayrıca bunu ahabına da tavsiye ederdi. Nitekim şu hadisler bunun bir göstergesidir: "Kardeşini güler yüzle karşılayan da bir iyiliktir."¹⁸ "Hoş bir söz, sadakadır."¹⁹ Peygamber Efendimiz'in insanlarla olan ilişkilerinde güler yüzlü, tatlı dilli oluşu ve bu olumlu tavrı müminlere de tavsiye etmesi, iletişim ilkeleri bakımından üzerinde durulması gereken bir husustur. Çünkü insanlar arası ilişkilerde ilk intiba önemlidir. Bir insanın güler yüzlü ve sempatik görünümüyle fazla ciddi, asık suratlı ve soğuk bir tavır içinde olması, karşılaştığı insanlar üzerinde bıraktığı etki ve izlenim bakımından hayli farklı sonuçlar doğurur. Birine yaklaşmak, bir şeyler sormak daha kolay olabilirken; diğeriyle görüşmek değil, kendisine yaklaşmak bile pek mümkün olmayacaktır.

Hız. Peygamber'in bu husustaki tutum ve davranışları Kur'an'da şöyle belirtilmektedir: "Allah'ın rah-

metinden dolayı ey Muhammed, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın onlar çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onları bağışla, onlar için mağfiret dile ve iş konusunda onlara danış. Karar verdiğin zaman da artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah tevekkül edenleri sever."²⁰ Hız. Peygamber'in insanlarla ilişkileri bağlamında ayette belirtilen hususlardan, onlara karşı özellikle Hız. Peygamber'in; 1-Yumuşak davranma, 2-Kaba ve katı yürekli olmama, 3-Bazı konularda insanlara danışma, onların görüşlerini almasıyla ilgili noktalar üzerinde sağlıklı iletişim özellikleri bakımından durulmasında fayda vardır.

Katı yürekli ve kaba olmak, insanlara karşı şefkat ve merhamet göstermeden, sevgi ve saygıdan uzak bir tavır ve davranış içinde olmaktır. Bu sebeple kaba ve katı yürekli insanları kimse sevmeyiz, kendisine yakın ve sempatik bulmaz. Onun için de onlarla iyi ilişkiler kurulamaz, sağlıklı bir iletişim ortamında buluşulamaz. Halbuki kendisinden hoşlanılan, sevilen kişiler iletişimde daha etkin ve daha başarılı olabilirler.²¹ İnsanlara, yumuşak davranıp olumlu ve sevecen bir tavırla yaklaşırsa, bir diyalog zemininde, ön yargılardan²² uzak bir şekilde onlarla anlaşmak mümkündür.

Hız. Peygamber'in liderlik vasfı²³ göz önüne alınır, O'nun müşterek birtakım konularda insanlarla beraberce bazı işler yapmak gerektiğinde, onların fikrini alması, onlara danışması; anlaşıp uzlaşma, sosyal birlik ve bütünlüğü sağlama açısından önemli bir iletişim faktörüdür. Çünkü müşterek yapılacak bir işte insanlara danışmak; onların görüşlerine değer vermek, bir bakıma onları sorumluluğa ortak etmektir. Kendilerine güvenilir değer verildiğini hisseden kişiler de canla başla çalışıp bir takım ruhuyla başarıyı kazanmak isteyeceklerdir. Halbuki liderin insanlara yumuşak huyulu ve sempatik şekilde değil de, kaba ve katı yürekli, otoriter ve baskıcı bir tavırla yaklaşması, onları ikna²⁴

²⁰ Âl-i İmran, 3/159

²¹ Çiğdem Kağıtbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yay., İstanbul 1988, s.172-174

²² Geniş bilgi için bkz. Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s.543-546; Şerif-Şerif, age, II, 649-650, 662-664, 666-668, 671-678

²³ Liderlik konusunda geniş bilgi için bkz. Kağıtbaşı, age, s.229-235; Ayrıca Hız. Peygamber'in liderliği ile ilgili olarak bkz. Certel, age, s.245-257; Adem Efe, "Karizmatik Bir Lider Olarak Hız. Peygamber ve O'nun Gerçekleştiği Bazı Sosyal ve Kültürel Değişmeler", IV. Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta 2002, s. 349-367

²⁴ İkna, bir konuda insanların bir fikri, bir inanç, tutum veya davranışı kabul etmesi, benimsemesi için gerekli olan işlemler bütünü veya sürecine denir. İkna olgusunu etkileyen bilişsel ve duygusal birtakım faktörler vardır. Meselâ, bir kimseden hoşlanmak, ondan gelecek mesajları kabule elverişli hale gelmek yani iknaya hazır olmak demektir. Bkz. Robert B. Cialdini, *İknanın Psikolojisi*, Çev. F. Yalın, MediaCat Yay., İstanbul 2005, s.205-250. İkna konusunda ayrıca bkz., A. Haluk Yüksel, "İkna Kavramı ve İkna Edici İletişim", Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler içinde, AÜAÖF Yay., Eskişehir 2003

¹⁵ Hüseyin Certel, "Dini İletişim ve Liderlik Açısından Hız. Peygamber'in Sifatları", VII. Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta 2006, s.249-250

¹⁶ Hucurât, 49/10

¹⁷ Hucurât, 49/12

¹⁸ Tirmizi, Birr, 45; Müslim, Birr, 144

¹⁹ Buhârî, Cihad, 128; Müslim, Zekat, 56

etmeye yetmeyeceği gibi, kendilerinden beklenen davranışı benimsemeleri, severek ve isteyerek yapmaları için de yeterli olmayacaktır. Aksine bu durum, onların bu davranışı ancak bir *itaat davranışı*²⁵ olarak kerhen, istemeden yapmalarına neden olacaktır. Zaten *insanlara otorite ve baskı sonucu bazı şeyler yaptırılsa bile, bunlar kalıcı olmazlar*. Hazard'ın da dediği gibi, zora dayanarak bireylerin kafasında ve gönlünde uzun süren bir hakimiyet kurulamaz.²⁶ Çünkü *insan vicdanı baskıya tahammül etmez, aşırı baskı sadece isyana yol açar.*²⁷

2- SELAMLAŞMA

İslam'da selamlaşma önemli bir dinî ve ahlaki davranıştır. Aslında selam ile İslam kelime olarak aynı kökten gelmekte olup anlamı barış, huzur ve güven demektir.²⁸ Hz. Peygamber, fert veya topluluk halinde insanlarla karşılaştığında selam verir, onlarla yakından ilgilenir ve problemlerine çözüm getirmeye çalışır. Nitekim, İslam'da hangi amelin daha çok sevap kazandırdığını soran birine O şu cevabı vermiştir: "Muhtaçlara yemek yedirmen, tanıdığın ve tanımadığın herkese *selam* vermendir."²⁹ Başka bir hadiste ise, "İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de gerektiği gibi iman etmiş olamazsınız. Yaptığınızı takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şeyi söyleyeyim mi? Aranızda *selamı* yayınız."³⁰

Hadislerde zikredilen selamlaşmanın, gerek sosyal ilişkilerde, iletişime bir başlangıç işlevi görmesi, gerekse mana olarak kişinin karşısındaki insana yaptığı bir hayır dua olması bakımından olumlu mesajlar içerdiği ve muhatap üzerinde olumlu etkiler bıraktığı söylenebilir.³¹ Ayrıca bu davranış, kişide *özgüvenin*³² bir tezahürü olduğu gibi, karşısındaki insana, "Bana güvenebilirsiniz, benden size zarar gelmez," şeklinde bir mesajı da içermektedir. Nitekim bir başka hadiste, Müslüman'ın güvenilir bir kimse olması gerektiğine değinilmektedir:

²⁵ İtaat, özdeşleşme ve benimseme kavramları sosyal psikolojide uyuma davranışının değişik derecelerini ifade eder. Bkz. Kağıtçabaşı, age, s.68-75

²⁶ Paul Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, Çev. E. Güngör, Tur Yay., İstanbul 1981, s.81

²⁷ Hazard, age, s.100

²⁸ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay., Ankara 1998, s. 336; Osman Cılacı, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, Damla Yay., İstanbul 2001, s.321; Köknel, age, s.60

²⁹ Buhârî, İstî'zan, 9

³⁰ Müslim, İman, 93; İbn Mace, Mukaddime, 9; Darimî, Salât, 156

³¹ Köknel, age, s.60, 66-67

³² Kişinin kendine güven duyması, sağlıklı kişiliğin özelliklerinden biri olup onun hem kendini ifade etmesi, hem de her yönüyle başarılı olması bakımından önemlidir. Zira özgüveni yeterli olmayan insanlar, çekingen ve pasif bir tavır sergilerler. Bu da tabii olarak onların sosyal ilişkilerine yansır. Bkz.; Özdoğan, age, s. 128-129, 133-135, 186-187; Necati, age, s.287-289

"Müslüman, elinden ve dilinden, diğer Müslümanların zarar görmediği kimsedir."³³

Genellikle insanların değer vermedikleri kimselere selam da vermedikleri göz önüne alınırsa, selam vermenin *kişiye değer vermek* olduğu da görülecektir. Selamlaşma, *bir sosyal ilişki tarzıdır; insanların bu samimî ve tabii iletişiminin sonucunda da kalplerin birbirine ısınması ve bireyler arasında sevgi ve saygı temellerinin atılması* mümkündür. Psikolojide bilinen bir husustur ki, genellikle organizma olumlu etkilere karşı olumlu, olumsuzlara karşı da olumsuz tepkiler verir. Kısaca buna 'etki-tepki kanunu',³⁴ 'karşılıklı bulunma veya karşılık verme ilkesi'³⁵ denilmektedir.

3- EL SIKIŞMA

İslam'a göre, Müslüman'ın bütün davranışlarında belirleyici olan *inanç ve değerler sistemi Allah inancına, O'na olan sevgi ve saygıya dayanır*. Buna bağlı olarak mümin için sevdiğini, 'Allah için sevmek' dinî ve ahlaki bir ilkedir. Bir müminin din kardeşleri ile ilişkilerinde uyması gereken ahlak kuralları bu çerçevede ele alınırsa, onların anlam ve fonksiyonları daha iyi belirlenebilir. İslam'ın ahlak normlarından biri olarak bireylerin karşılaştıklarında *el sıkışmalarını* da bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir.

Selamlaşma ve tatlı dilli olma nasıl iletişimin başlangıcı ise, tokalaşma veya *el sıkışma*,³⁶ daha sonra fikir alış veriş, dertleşme, yardımlaşma ve dayanışma gibi davranışlar da bunun olumlu bir şekilde devamı sayılabilir. Psikolojide "beden dili"³⁷ denilen ve insanların niyet, duygu, düşünce ve tavırlarını duruşları, jest, mimik, hal ve hareketleri ile ifade ettikleri bir iletişim tarzı vardır ki, buna sözsüz iletişim³⁸ denir. Sözsüz iletişim sözlü olana göre daha tabii, spontane veya teklüfsüz olduğu için insanların kişiliklerini saklamaya, gizlemeye fırsat vermez; bu sebeple onları tanımada daha isabetli veriler içermektedir. Cüceloğlu diyor ki, "Bir bakış, dokunma, vücudun pozisyonu, duyguları daha etkili ve dolaysız ifade eder. Omuza konan bir el, dostluk ve arkadaşlık üzerine yazılmış bir söylevden daha etkilidir."³⁹

³³ Buhârî, İman, 5; Müslim, İman, 65

³⁴ Ruşen Alaylıoğlu-A. Ferhan Oğuzkan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, İnkilap ve Aka Kit., İstanbul 1976, s.306

³⁵ Cialdini, age, s.35-77. Cialdini şöyle diyor: "Karşılık verme ilkesi ve onunla paralel borçlu hissetme duygusunun en etkileyici yanı, insanlık kültüründeki yaygınlığıdır." s.36

³⁶ Köknel, age, s.61-63

³⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Acar Baltas-Zuhal Baltas, *Bedenin Dili*, Remzi Kit., İstanbul 1992; Hasan İbicioğlu-Hulusi Doğan, *İşletmelerde Örtülü Bilgi ve Önemi*, Ekin Kit., Ankara 2006, s. 58-61

³⁸ Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, s.33-66; Köknel, age, s.51

³⁹ Cüceloğlu, age, s.25

Hatta denebilir ki, zihinsel mesajlar sözle, gönlün mesajları ise sözsüz ifade edilir. Bu sebeple, "sözlü iletişim akıl, mantık ve düşünceyi, sözsüz iletişim duyguları ve ilişkileri en etkili ifade etme aracıdır."⁴⁰ Sözsüz iletişimin güzel örneklerinden biri olan dokunma⁴¹ ile ilgili olarak şöyle bir söz vardır: "Sevmek, dokunmaktır." Onun için sevgiye en çok ihtiyacı olan çocukları severken başlarını okşarız; dokunmadan, okşamadan da sevdiğimizizi tam olarak hissedemez, hissettiremeyiz. Hz. Peygamber, insanların birbirleriyle karşılaştıklarında güler yüzlü, tatlı dilli olmalarını ve selamlaşmalarını tavsiye etmekle kalmamış, ayrıca onların tokalaşmalarını da istemiştir: "Karşılaşan iki Müslüman, el sıkıştıklarında, daha oradan ayrılmadan bağışlanıp affolunurlar."⁴²

İnsanların birbiriyle el sıkışmaları, onları gerek duygu, tutum ve davranışlar, gerekse bilişsel süreçler bakımından elverişli bir iletişim ortamına kavuşturur. Çünkü, bir kişinin başkasının elini sıkması onu, kişisel mekanına⁴³ girmesine izin verecek kadar kendine yakın hissetmesi, ona değer vermesi anlamına gelmektedir. Ayrıca mekandaki yakınlık⁴⁴ kişinin dikkat ve algı gibi bilişsel süreçlerini de olumlu yönde etkileyerek sağlıklı iletişime katkıda bulunacaktır.

4- ZİYARETLEŞME

İnsanlar arasındaki sevgi, saygı ve dayanışmayı geliştiren; iyi bir iletişim ortamı hazırlayan güzel davranışlardan biri de ziyaretleşmedir. *Ziyaretleşme*, diğer ilişki biçimlerinde olduğu gibi insanlara değer vermenin, onlara gösterilen sevgi, saygı ve ilginin bir ifadesidir. İnsanlar hastalık ve sağlıklarında, iyi günlerinde, kötü günlerinde dostlarını yanlarında görmek isterler. Böylece kendilerine değer verildiğini, sevilip sayıldıklarını hissederler.

Dini bakımdan da ziyaretleşme arzu edilen, tavsiye edilen bir davranıştır. Nitekim Hz. Peygamber, birtakım insanları ziyaret etmiş, hediyeler götürmüş, ziyaretçileri kabul etmiş, gelen hediyeleri almış ve mukabilinde hediyeler vermiştir. Konuyla ilgili bir hadislerinde de şöyle buyurmuştur: "Bir müminin diğer mümine karşı beş vazifesi vardır: Verilen selamı almak, hastayı ziyaret

etmek, cenazenin arkasından yürümek, davete icabet etmek ve aksırana hayır duada bulunmak."⁴⁵

Ziyaretleşme, sosyal ilişkileri geliştirme ve sosyal ve kültürel bütünlüğü sağlama bakımından hayli etkili olan ahlakî bir davranıştır. İnsanların gönlünü almak, sıkıntılarını hafifletmek ve sevinçlerine ortak olmak amacıyla onları ziyaret etmek elbette olumlu bir davranıştır, fakat ziyaret esnasında uyulması gereken birtakım kuralları da görmezden gelmemek gerekir. Çünkü bu kurallar hem bizim nezaketimizi, iyi niyetimizi ve ziyaret edilen kişiyle ilgili samimî duygu ve düşüncelerimizi ifade etmemize, hem de bu esnada hiç kimseyi, özellikle de ziyaret ettiğimiz kişiyi rahatsız etmemeye yararlar. Bu ziyaretler sırasında hediye götürmek de ayrı bir nezaket, kişiye değer verme, hatır sayma ve gönül alma şeklidir.

Ziyaretleşme hastalık, düğün, bayram ve tebrik gibi belli ve özel zamanlar yanında sebepli veya sebepsiz her zaman yapılabilir. Ziyaretin sıklığı ve gerekliliği kişiler arasındaki sevgi, samimiyet ve yakınlığın derecesine bağlıdır. Zorda veya darda kaldığımız zamanlarda olduğu gibi, sevinçli ve mutlu anlarımızda da gözlerimiz en yakın dostlarımızı arar. Çünkü *kederlerimizi de sevinçlerimizi de dostlarımızla paylaşmak isteriz.*⁴⁶

Modern hayatın bireyselleştirdiği insanın, öncelikli anne-baba ve akraba gibi en yakınlarından başlayarak sosyal çevresinde herkesle iyi ilişkiler kurmaya ihtiyacı vardır. Çünkü modernizm, kendinden başkasını önemsemeyen, başkaları için fedakarlık yapmayan bireyleri çoğaltmıştır.⁴⁷ Bu da toplumda daha çok insanın yalnızlık duygusuna kapılmasına; kalabalıklar içinde yalnızlığı yaşamasına sebep olmuştur.⁴⁸ Ziyaretleşme kişinin, hem *yalnızlık duygusundan*⁴⁹ ve çevresine yabancılaşmaktan kurtulmasına, hem de aile bağlarını koparmadan, eşten-dosttan insanlarla samimî ilişkiler kurarak sevgi ve saygı ortamında, birtakım *ilke ve de-*

⁴⁵ Buhârî, Cenaiz, 2; Müslim, Selam, 4-6

⁴⁶ Burada unutamadığım bir tecrübemi anlatmak istiyorum. Lise öğrenciliğim yıllarıydı. Bir rahatsızlığım dolayısıyla hastaneye yatmıştım. Gurbet elde, aile ve akrabadan uzakta ve habersiz bir durumda yatarken bir gün ziyaret saatinde okul arkadaşlarımdan en samimî olduğum ve en çok sevdiğim arkadaşımın geleceğinden çok ümitli bir şekilde bekliyordum. Ha şimdi gelecek, ha birazdan derken ziyaret saati bitti, ama beklediğim arkadaşım gelmedi. O kadar üzülüm ve hayal kırıklığına uğradım ki, o arkadaşım o gün ziyaretime niçin gelmedi veya neden gelmedi, bilemiyorum, ama bu durum içimde bir ukde olarak kaldı.

⁴⁷ Tarhan, age, s.19

⁴⁸ Viktor E. Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığılığı: Psikoterapi ve Hümanizm*, Çev. S. Budak, Öteki Yay., Ankara 1994, s.71

⁴⁹ Bu arada genel olarak dinin veya dindarlığın da kişiyi yalnızlık ve terk edilmişlik duygusundan kurtarıcı bir işlevi olduğu söylenebilir. Bkz. Faruk Karaca, "Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine", *Dini Araştırmalar*, C.6, S.16, Ankara 2003, s.80

⁴⁰ Cüceloğlu, age, s.26

⁴¹ "Dokunma, bir insana en kısa yoldan, 'Sen benim için önemlisin, seni yalnız bırakmayacağım,' mesajını verir. Hiçbir söz, bu mesajı, dokunma kadar etkili olarak ifade edemez. Bir babanın, çocuğunun başını şefkatle okşamaması, kızgın birkaç sözden sonra sevgilinin sarılması, saatlerce açıklama ve anlatımlardan daha etkilidir." Cüceloğlu, age, s.46

⁴² Ebu Davud, Edeb, 142; Timizi, İsti'zan, 31; İbn Mace, Edeb, 15

⁴³ İnsanlar, başkalarının kendi kişisel alanlarına belirli ölçüler içinde yaklaşmalarına ve girmelerine izin verirler veya vermezler. Bkz. Özcan Köknel, *İnsanı Anlamak*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1994; s.53-60; Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış*, s.553-555

⁴⁴ Cüceloğlu, age, s.531

ğerleri paylaşmasına, böylece daha anlamlı bir hayat⁵⁰ tarzını arayıp bulmasına yardımcı olabilir. İslam'ın, yakınları ziyaret, yakınlarla bağları koruma ve koparmaya demek olan 'sıla-i rahim' ilkesine verdiği önemi, bu açıdan değerlendirdiğimizde daha iyi anlayabiliriz.

5- HEDİYELEŞME

Bazen sevgimizi, dostlarımıza hediye vererek ifade ederiz.⁵¹ Bu takdirde hediye, bir sevgi sembolüdür. Gerçekten hediyeleşmek, insanların birbirini sevmesine, onlar arasında bir gönül köprüsü kurulmasına sebep olur. Bu bakımdan onun, insanlar arası ilişkilerde kalplere atılan bir sevgi ve dostluk tohumu olduğu söylenebilir. Bu sebeple hediyeleşmenin İslam kardeşliğini pekiştiren önemli bir davranış olduğunu belirtmek gerekir. Hz. Peygamber de, hediyeleşmenin sosyal ilişkilerdeki bu olumlu fonksiyonuna dikkat çekmiştir: "Hediyeleşiniz, bu suretle birbirinizi seversiniz."⁵²

Hz. Peygamber, hediyeleşmenin sosyal ilişkilerdeki önemini çok iyi biliyordu. Bu sebeple O, çeşitli münasebetlerle yakınlarına, arkadaşlarına hediyeler vermiş, onların hediyelerini de kabul etmiştir. "Ashab-ı Kiram Hz. Peygamber'e muhtelif hediyeler gönderirdi. Peygamberimiz dostlarının ve yakınlarının gönderdiği bu hediyeleri bir sevgi ifadesi olarak kabul eder, geri çevirmezdi. Bir gün adamın biri Resûl-i Ekrem'e bir kumaş hediye etmiş, fakat bir başkası bunu kendisine vermesini isteyince, bu kumaşı ona hediye etmişti. Resûl-i Ekrem kendilerine hediye verenlere mukabil hediyeler verirdi. Hatta bir defasında Fezâre oğullarından biri kendilerine bir deve hediye etmiş, Peygamberimiz buna mukabele etmek isteyince adamın canı sıkılmıştı. Bunun üzerine Allah Resûlü, "Siz bana hediye getiriyorsunuz, ben de kabul ediyorum. Fakat hediyenize mukabele etmek isteyince bundan sıkılıyorsunuz. Eğer böyle hareket ederseniz, bundan böyle ben de sizin hediyelerinizi kabul etmem."⁵³ buyurmuştu.⁵⁴

Elbette ki, hediyeleşme konusunda samimî ve tabii olunması gerekir. "Başkaları ne der veya ayıp olur," anlayışı⁵⁵ ile değil de, bu hediyenin karşımızdaki insana olan sevgi, takdir ve icabında minnet duygularımızı

ifade etmesine, dolayısıyla hediyenin maddî değerinden çok, manevî ve sembolik değerine önem vermek gerekir. "Çam sakızı, çoban armağanı," deyiimi bu açıdan çok anlamlıdır. Toplumumuzda hediye vermenin neredeyse zorunluluk haline getirildiği durumlar vardır. Bu gibi durumlarda hediye götürmemek nezaketsizlik sayıldığından ve kişiye verilen değer, ona verilen hediyenin maddî değeriyle ölçülür hale geldiğinden, zaman zaman hediye alamamak, dostlarımızı ziyareti bile engelleyebilmektedir. Aslında bu durum, hediyeleşmenin manasına ve ruhuna da aykırı düşmektedir. Hediyeleşmenin esas amacı insanlara yaklaşmak, kalplerini kazanmak olduğu halde, hediye alamadığımız için dostumuzu ziyaret etmemek, normal ilişkilerimizi de zedeleme noktasına götürebilmektedir.

6- ALÇAK GÖNÜLLÜ OLMAK

İnsanlar arası ilişkilerde gurur ve kibirden uzak, mütevazı bir tavır sergilemek gerekir. Böyle olursa insanlar size yaklaşabilir, sizinle iyi bir ilişki kurabilir. Aslında gururlu ve kibirli insanlar bencil, kendini beğenmiş ve kendinden başkasına değer vermeyen kişilerdir.⁵⁶ Bu tavır ve davranışın psikolojik temellerine inilirse, bunun bazen kendini beğenme,⁵⁷ bazen de aşağılık kompleksinin bir tezahürü veya telafisi olduğu da görülebilir.⁵⁸

İnsanların gururlu ve kibirli bir eda içinde olmaları, karşındakileri rencide ve rahatsız eder; bu sebeple tepki doğurur, sağlıklı ilişkileri bozar ve iletişimi zedeler. Gururlu ve kibirli kişileri Allah da sevmez, kulları da. Nitekim bir ayette, insanlar şöyle uyarılmaktadır: "Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez."⁵⁹

Hz. Peygamber, insanlara tevazu ile yaklaşır, tepeden bakmaz, bilakis kırmadan, nazik bir şekilde onlarla beraber olmaya dikkat ederdi. Kendilerine değer verdiği için şeref ve haysiyetlerini rencide etmemeye, onlara insanca muamele etmeye özen gösterirdi. Bir defasında bedevinin biri Allah Resulü'nün huzuruna çıkmıştı, bu sırada bedevinin heyecandan titremeye başladığını gören Hz. Peygamber, "Arkadaş titreme! Ben bir kral değilim. Kureys'ten kuru ekmeğe yiyen bir kadının oğluyum,"⁶⁰ diyerek o kişiyi rahatlatmıştı.

Hz. Peygamber, kendisine aşırı övgülerle iltifat edilmesine de, aşırı saygı gösterilmesine de razı olmamış,

⁵⁰ V. E. Frankl, age, 23-4

⁵¹ Tarhan, age, s.22

⁵² Muvatta, Husnu'l-Halk, 16

⁵³ Buhârî, Edebü'l-Müfred, 270

⁵⁴ H. Kamil Yılmaz, *Peygamberimiz ve Günlük Hayatı*, Erkam Yay., İstanbul 1993, s.122-123

⁵⁵ Özdoğan, özveri ile fedakarlık arasında bir nüans bulunduğunu; her ne kadar bu iki kavram 'kişinin kendinden bir şeyler vermesi' anlamına gelse de, özveride içten ve gönülden, fedakarlıkta ise sosyal çevrenin etkisi altında bir vermenin sözkonusu olduğunu belirtmektedir. Özdoğan, age, s. 178

⁵⁶ Necati, age, s.124-127

⁵⁷ Oktay, age, s.238-242

⁵⁸ Adasal, age, s.21

⁵⁹ Lokman, 31/18

⁶⁰ İbn Mace, Et'ime, 30

böyle durumlarda gerekli tepkiyi göstermiştir. Bir gün adamın biri kendilerine, "Efendimiz! En hayırlımız! En hayırlımızın oğlu!" diye hitap edecek olmuş, O da şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar! Allah'tan korkunuz, şeytana uymayınız. Ben yalnız Abdullah'ın oğlu Muhammed'im, Allah'ın kuluyum. Bir de Cenab-ı Hak beni peygamberlikle şereflendirdi. Bana bundan fazlasıyla tazim göstermenizi istemem."⁶¹

SONUÇ

İslam, insana değer veren bir dindir; bu sebeple insanların birbirlerine de değer vermesini ister. Beşerî münasebetlerin sağlıklı bir şekilde oluşması, gelişmesi ve devamı için öncelikle karşılıklı olarak insanların birbirine saygılı olması gerekmektedir. Bu da insanı seven, sayan ve ona değer veren bir anlayışın fertlere hakim olması, insan davranışlarının buna göre şekillenmesiyle mümkündür. Buna göre İslam'ın ahlakî davranış ve değerleri üzerinde, daha kapsamlı ve anlamlarına nüfuz edecek şekilde durulmalıdır.

Bu bakımdan İslam ahlakının bazı davranış ve normlarını incelediğimizde, bunların günlük hayatın insanlar arası ilişkilerinde ne derece fonksiyonel ol-

duğunu görmek mümkündür. Bir selamlaşma, insanların ziyaret etme ve onlara hediye vermenin, onların kalplerini kazanmadaki rolü üzerinde düşünüldüğünde bunu anlamak daha kolaylaşacaktır.

Hz. Peygamber, gerek getirmiş olduğu dinin insana verdiği değer gereği, gerekse bu dini insanlara tebliğ eden bir peygamber olarak onlarla hemhal olmuş, onların sevinciyle sevinmiş, üzüntüsüyle üzülmüştür. Onlarla aç kalmış, onlarla doymuş, düşmana karşı onlarla beraber savaşmış, beraberce zaferler kazanmıştır. Her yönüyle onlara önderlik etmiş, dinî, ahlakî ve insanî davranışlarıyla tam bir model kişilik sergilemiştir. Bu durumun tabii bir sonucu olarak insanlarla iyi bir iletişim ortamını paylaşmıştır. Çünkü, O'nun insanları, insanların da onu ve getirdiği mesajı *doğru anlamaları*, ama *yanlış anlamamaları* gerekiyordu.

Hz. Peygamber'in insanlarla olan ilişkilerinde ilkeler ve değerler ön plandaydı. O, tebliğ etmiş olduğu dinin inanç ve ilkelerinden taviz vermeden, insanlara insanca davranmış, doğruları ve hayatın anlamını en güzel şekilde sunmuştur. Böylece insanlarla sağlıklı iletişimin de en güzel örneğini vermiştir.

⁶¹ Ebu Davud, Edeb,10